

By, marsk og geest 8

Årsberetning 1995

Den antikvariske Samling i Ribe

Knivskaft af elfenben, fundet nær Ribe Domkirke og siden 1960-erne brugt som Samlingens bomærke. Skaftet viser en falkonér med jagtfalken på dens stok - sådan som han optrådte i en stormands følge. Stilen er høvisk, præget af 1300-årenes elegante pariserkunst. Højde 7,5 cm. Tegning: Aage Andersen.

By, marsk og geest 8
Årsberetning 1995
Den antikvariske Samling i Ribe 1996

Redaktion: Claus Feveile og Jakob Kieffer-Olsen

Tryk: Winds Bogtrykkeri • Haderslev

Oplag: 400 stk.

© Den antikvariske Samling

1. 176
70.00

By, marsk og geest 8

Årsberetning 1995

Den antikvariske Samling i Ribe 1996

ISBN 87-89827-12-0

ISSN 0905-5649

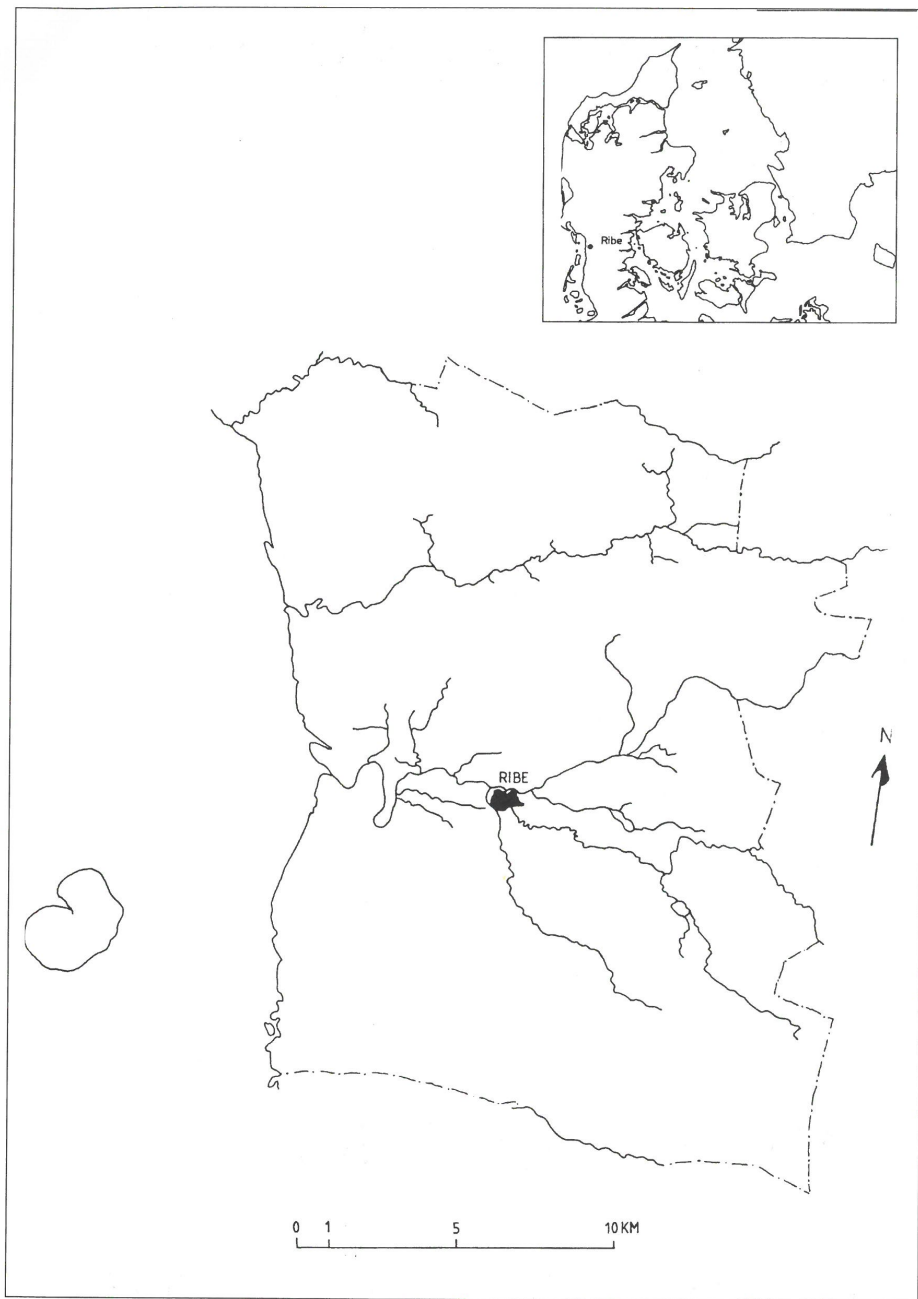
By, marsk og geest 8

»Odin fra Ribe« - 4,2 cm høj mandsmaske af støbt bly. Odins hoved med det flotte, svungne overskæg flankeres af de to ravne Hugin og Munin, som tilhvisker Odin vise råd om verdens gang. Sandsynligvis lavet i Ribe i 700-årene, men fundet for få år siden i en kasse med bøjede søm. Tegning: Lars Hammer.

Årsberetning 1995

Den antikvariske Samling i Ribe

Indhold

Hans H. Engqvist Ribe gamle Rådhus – husets bygningshistorie	3
Ole Degn Ribe gamle Rådhus. Husets ejere og beboere 1496-1709 før det blev rådhus	9
Marie Foged Klemensen Arkæologisk undersøgelse på Torvet 9 i Ribe	17
Alan Vince English Pottery Imports in Medieval Denmark	23
Claus Feveile Tufstenskirkerne i Sydvestjylland – set i handelshistorisk arkæologisk belysning	31
English abstracts	52
Årets tal 1995	54
Publikationer	56

Arkæologisk undersøgelse på Torvet 9 i Ribe

Af Marie Foged Klemensen

I forbindelse med udvidelse af en bygning på Torvet 9 i sommeren 1995 fik Den Antikvariske Samling, Ribe, mulighed for at foretage en mindre arkæologisk undersøgelse på stedet (fig. 1) (1). »Mindre« må være det rette ord, da der var tale om et felt på kun 2 x 3 m, og det er klart, at sådan et lille hul kun giver et begrænset og meget tilfældigt indblik i fortiden. Ikke desto mindre gav udgravningen mange særdeles fine genstande og nogle interessante resultater.

Den største overraskelse kom, som så ofte i udgravninger, den næstsidste dag, hvor det viste sig, at den formodede undergrund, et hårdt hvidgult sandlag, kun var et par cm tykt og lå hen over to rektangulære nedgravninger (fig. 2). De målte hhv. 0,4 x 1 m og 0,5 x 1,2 m, var begge ca. en halv meter dybe, og i hjørnerne og langs siderne sad jernsøm, hhv. 13 og 21 stk. Disse karakteristika peger imod, at der er tale om (kiste-)begravelser, og nedgravningernes størrelse viser, at de begravede må have været børn omkring eller under 6 år. Det eneste kedelige ved disse grave er, at der ikke blev fundet skeletter deri – et stort minus for en grav! Kun i den ene fandtes et fragment af en tand, som eksperterne mener godt kunne være en mennesketand uden dog at ville udelukke, at den kan være fra et dyr (2). Tandfragmentet lå imidlertid i gravens østende, mens kristne ellers generelt begravnes med hovedet i vest, så det er muligt, at tanden bare tilfældigt er blevet iblandet gravens fyld. Tolkningen som grave fastholdes ikke desto mindre pga. form og jernsøm, og den sandede fyld kan forklare, hvorfor de spinkle barneknogler er helt opløst. Gravens orientering er mere nordlig end domkirken, og det er fristende at se det som en indikation på, at gravene orienterer sig efter en anden – og ældre – kirke, som det er tilfældet med nogle udgravede begravelser under den nuværende domkirkes kor (3). Det kan dog også skyldes, at de er orienteret efter en nærliggende skelgrænse, hvilket kendes fra andre kirkegårde (4).

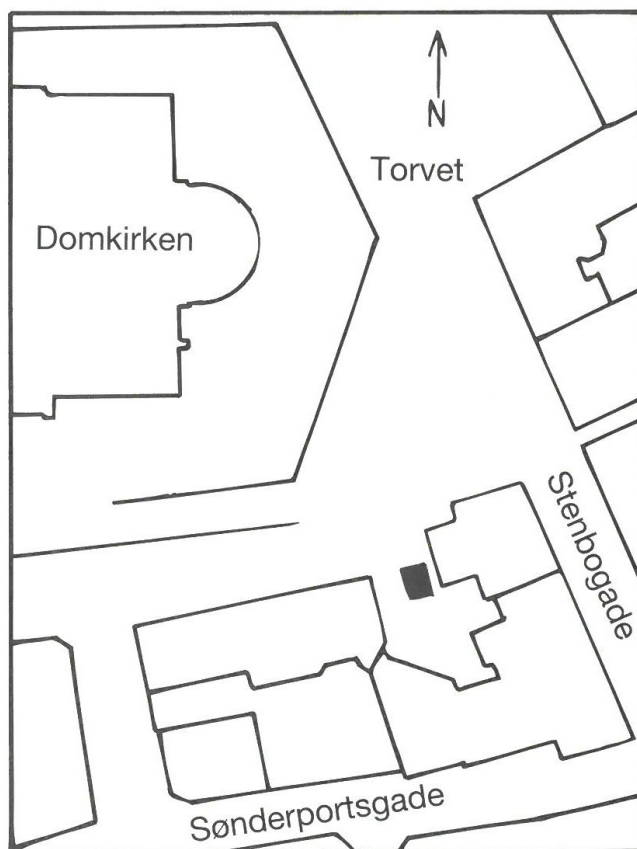

Fig. 1. Kortudsnit af Ribe med udgravningens placering på grunden Torvet 9. Tegning: Børge H. Nielsen

Gravene var gravet ned i et gråbrunt homogent sandlag, og herunder viste undergrunden sig som en flot gylden orangebrun-bordeaux flade af hårdt sand i kote 2,4 meter over Dansk Normal Nul (DNN). Denne »udviklingshistorie« stemmer godt overens med, hvad der blev konstateret i en anden lille udgravning længere mod vest, bag »Hans Tausens Hus«. Også her lå undergrunden i kote 2,4 meter o. DNN, dækket af et lag blegsand, hvorfra var nedgravet mindst én, måske tre begravelser (5). Derimod forholder det sig anderledes under selve domkirken. Ifølge et højdekort over kulturlagenes dybde i Ribe skulle hele området (incl. de to ovennævnte udgravninger) være del af en oprindelig »ø« med koter over 2,0 meter o. DNN, hvilket anses som »sikkerhedshøjden« for bebyggelse i tilfælde af

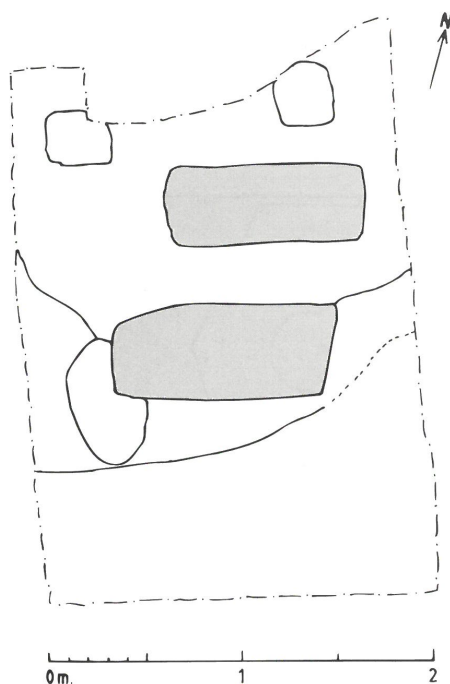

Fig. 2. De to fundne barnegrave samt tre stolpehuller. Tegning: Børge H. Nielsen

stormflod (6). Domkirkens vestlige del ligger på kanten af denne »Ø«, og det er ved boreprøver vist, at en kraftig sandpåfyldning har fundet sted på domkirkegrunden før den nuværende kirkes opførelse (7). Dette påfyldningslag er påtruffet i en lille udgravning inde i domkirken, hvorimod det ikke fandtes i udgravningen bag Hans Tausens Hus syd for domkirken (8) og ej heller i den her behandlede udgravning ved Torvet 9. I udgravningen inde i domkirken blev som sagt påtruffet grave med en afvigende orientering i forhold til den nustående kirke, og disse grave var dækket af et »fast, næsten al-agtigt lag på 5-10 cm's tykkelse«, som formodes at være dannet ved nedsivning af regnvand – altså i fri luft før opførelsen af den nuværende domkirke (9). Gravene ved Torvet 9 var som nævnt også dækket af et hårdt sandlag, men den fysiske afstand mel-

lem de to udgravninger samt det forhold, at jeg ikke har set laget under domkirken, gør, at det ville være for dristigt at drage sammenligninger. Desværre er det eneste holdepunkt for en datering af gravene på Torvet 9 de overliggende lag, der må være opstået i første halvdel af 1200-tallet. Indtil videre må vi derfor holde hovedet koldt og nøgternt konstatere, at gravene nok er fra før år 1200, og dermed kan høre til såvel den nustående domkirke som til en tidligere kirke. Nogenlunde samtidig med gravene er tre stolpehuller med en diameter på ca. 30 cm, om hvis funktion intet kan siges på nuværende grundlag.

Områdets kirkegårdsfunktion ophører sandsynligvis omkring 1200, hvor der anlægges en ca. 2,5 m bred grøft med retning øst-vest, det vil sige vinkelret på Stenbogade. Der kunne muligvis være tale om en skelgrænse (se senere i denne artikel). Grøften bliver senere fyldt op, og forskelligt tømmer af uvis funktion udlægges (10). På intet tidspunkt kan der konstateres byggeafald, som kunne stamme fra byggeriet af domkirken. Herefter har området gennem højmiddelalderen (ca. 1250-1450) status af mødding. Byhistorisk er et sådant 1,5 m tykt møddingslag vel ikke den store landvinding, men genstandsmæssigt kan det ofte være meget interessant, og i dette tilfælde var bevaringsforholdene meget fine. Udover keramik og jernsøm kan fra fundlisten nævnes (se fig. 3 og 4):

- 2 skriveplader af træ med fordybninger til voks
- En stylos
- Et lille sølv«smykke»
- 2 dobbeltkamme
- 1 langtandskam
- Stave og bunde til stavbægre
- En halv drejet trætallerken
- En jernkniv
- Hank og side af morter af sandsten fra Caen (Normandiet)
- Slibesten
- Læderaffald fra sko og en læderskede til en kniv
- Tekstilfragmenter
- Uldsnor
- En pensel af dyrehår
- Maddikepupper
- Planterester
- Også en kat har fundet sit sidste hvilested blandt alle disse dejlige ting!

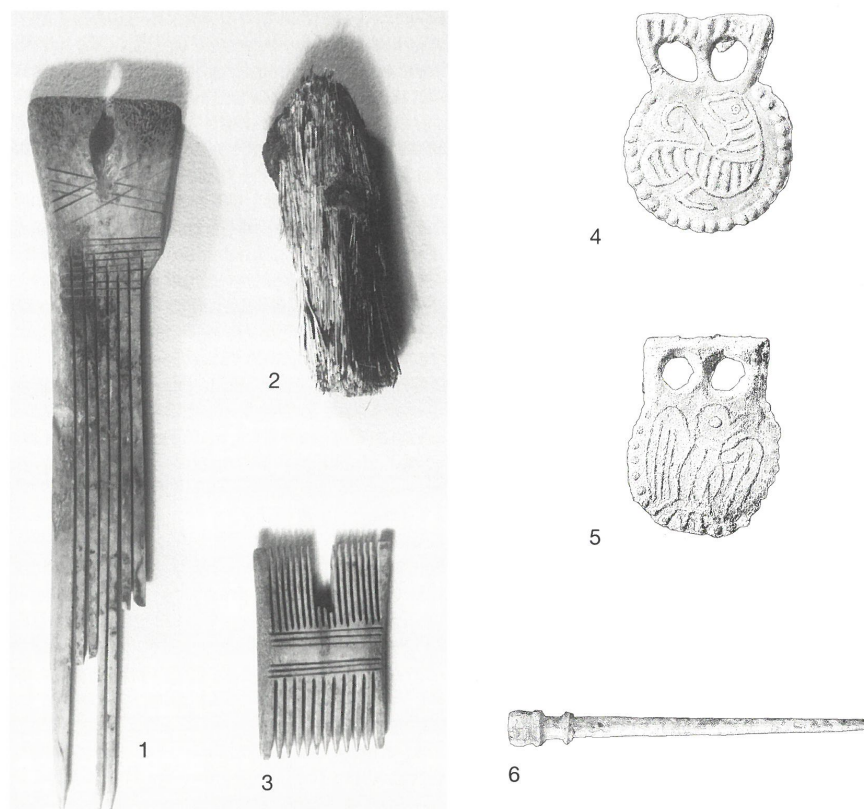

Fig. 3. 1) Langtandskam, 2) pensel-hoved, og 3) dobbeltkam. Langtandskammen måler 16 cm. 4) Sølv«smykke» fra Torvet 9, ASR 1150x15. 5) Sølv«smykke» fra Dagmars Kælder, ASR 100x20. Afbildet i 3:1. 6) Stylos, ASR 1150x6, 1:1. Foto: Lis Andersen, tegning: Jørgen Holm.

Vedrørende det lille sølv«smykke» (fig. 3.4) kan det siges, at dets funktion er ukendt. Det har muligvis været anvendt til at sy på tøjet ved hjælp af de to »øjne«. Der er tidligere fundet et lignende stykke, men med et andet motiv (fig. 3.5), under Hotel Dagmar (11). Jordlagene blev dér formodet at være højmiddelalderlige, hvilket passer udmærket med det nye eksemplar.

Til de mere usædvanlige genstande hører de to skriveplader (vokstavler) og stylos'en – middelalderens skriveredskaber. Stylos'en fra Torvet 9 er en lille fin model (fig. 3.6), hvor den hule stilk er fremstillet ved at rulle et stykke bronze-

blik i konisk rørform, hvorpå det er loddet på det massive, støbte hoved, der er rundet med henblik på at kunne slette og glatte i voksen. Den måler 5,9 cm, så der er tale om udstyr i lommeformat (det kan ikke udelukkes, at et lille stykke af spidsen kan være knækket af).

Af de to vokstavler er kanten på den ene desværre flækket af, men de har formentlig haft nogenlunde samme størrelse og udformning (fig. 4). Målene på den intakte tavle er 10,5 x 3,3 cm, og den har på begge sider udskårede rektangulære fordybninger med indridsede krydsende streger i bunden med det formål at hæfte den

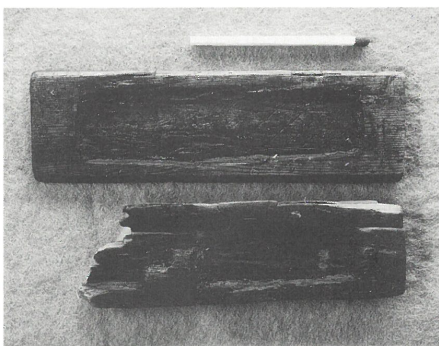

Fig. 4. De to skrivetavler af træ. Før konservering. Foto: Lizzi Thamdrup.

indsmeltede voks fast i fordybningen. I dette tilfælde var dog intet spor af voks bevaret på de to plader. I det middelalderlige Danmark er sådanne tavler hidtil kun fundet i Lund (8 stk.), København (et sæt bestående af 8 tavler) og Slesvig (ukendt antal) (12). Af de 16 tavler (det ukendte antal i Slesvig udeladt) er de 13 af træ (de øvrige er af elfenben), og 9 af disse er rektangulære som vore Ribe-eksemplarer (bemærk dog atter, at 8 af disse tavler hører sammen i ét sæt). Går vi udenfor det middelalderlige Danmarks grænser, findes der andre parallel-stykker, som skrivepladerne fra Ribe kan sammenlignes med (fig. 5). Som det fremgår, er disse vokstavler temmelig små, og det reelle skriveareal har været mindre, da noget går fra til ramme omkring vokset. Bevarede notitser i voksen på tavlerne fra Hoprestad Kirke og Lübeck viser imidlertid netop tavlernes funktion som »lommebøger« til små hurtige notater – ofte vedrørende handel og til skolebrug – som har kunnet slettes

Ribe	København	Lund	Lübeck	Hoprestad (Norge)
10,5x3,3 cm	8,5x4 cm	7,45x3,4-4 cm	9x5 cm	8x4 cm
1250-1450	1250-1300	1350-1400	1450-1500	o. 1300

Fig. 5. Udvalgte fund af middelalderlige skriveplader.

af voksen igen. En nyttig form for genbrug på et tidspunkt, hvor pergament og papir var alt for kostbart til hverdagsbrug. Også dateringsmæssigt passer Ribe-tavlerne ind i det generelle billede, der viser, at det store flertal af fundne vokstavler i Europa hører til i 13-1400-tallet (13). Papiret udkonkurrerer først vokstavlerne i slutningen af 1400-tallet.

Trods sjældenheden bør det ikke overraske, at man finder sligt i middelalderens Ribe. Byen har alle forudsætninger for et højt niveau af skrivekyndighed: det gejstlige miljø omkring domkirken og de øvrige kirker og klostre, katedralskolen samt et blomstrende handelsliv.

Det er først sent i middelalderen, at vi begynder at kunne knytte historiske kilder til grundstykket. Ved granskning af de skriftlige kilder kan grundinddelingen på vestsiden af Stenbogade nogenlunde rekonstrueres (14)(fig. 6):

Grund

1-10) Øst for domkirken lå i 1291 10 stenboder, tilknyttet forskellige præbender ved domkapitlet. 7 af disse boder blev 1544 solgt til byen (15). 11) Herefter lå, ligeledes i 1291, en grund tilhørende endnu et præbende (beliggende nord for Vilkin Pikstens stenhus samt øst og syd for kirkegården).

12) Dernæst bor Vilkin Piksten i et stenhus (udateret), som i 1548 benævnes »Per Hvids hus«.

13) Borger Hans Johansen lejer jord og mur, hvor han »nu paa bor« af kanniken Peder Jensen i 1444. I 1548 bor enken Maren Gundes på denne »toft« (syd for Per Hvids hus), som senere (udateret) tilhører Claus Sehested.

14) Herefter følger formentlig Mads Pedersen Skrivets »stenhus og jord« (arv efter ham i 1496), der i 1508 omtales som »gård og stenhus«, men i 1528 delvist tilskødes kanniken Niels Torkilsen

som »to stenhuse«. Der er her tale om de bygninger, der fra 1709 kom til at fungere som Ribe bys rådhus.

Det nævnes ikke, hvorledes Mads Pedersen Skrivets og Hans Johansens grunde er placeret i forhold til hinanden, men med disse 14 identificerede grunde må husrækken have været tæt besat, så der næppe kan have været endnu en parcel mellem Mads Pedersen og Hans Johansen.

En akvarel fra 1879 bekræfter dette (fig. 7). Her ses en lille lav bygning op ad det gamle rådhus, derefter et middelalderligt stenhus og endeligt et fint renaissancebindingsværkshus, som hører til den del af husrækken i Stenbogade, der blev nedrevet omkring århundredeskiftet. Sammenholdt

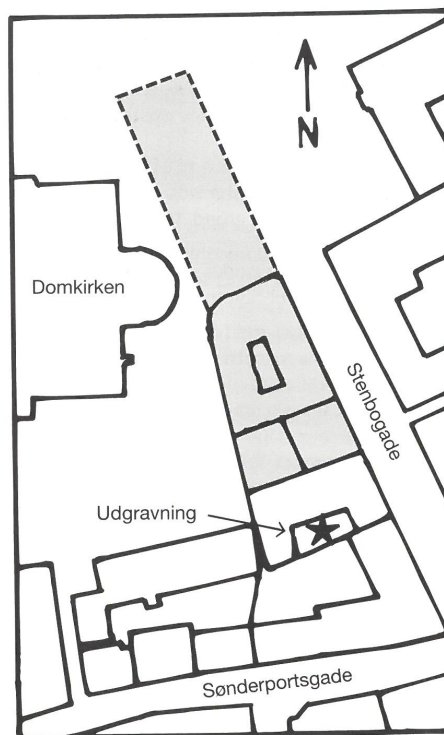

Fig. 6. Stenbogades vestlige husrække rekonstrueret. Grundene i det skraverede område er nu sløjfede og inddraget i Torvet, sammenlign med fig. 1. Efter matrikelkort fra 1856/57. Tegning: Børge H. Nielsen.

med ovenstående liste kan disse huse og grunde med stor sandsynlighed identificeres som Mads Skrivets stenhuse og jord, senere rådhus (grund 14), Hans Johansens lejede »jord«/»toft« (grund 13)(16), Per Hvids stenhus (grund 12) og grunden nr. 11, som tilsyneladende var ubebygget i 1291, men altså senere rummer renaissancebindingsværkshuset. Perspektivet på akvarellen er lidt fortegnet, idet rådhuset ser noget smallere ud end i virkeligheden. Mads Johansens grund

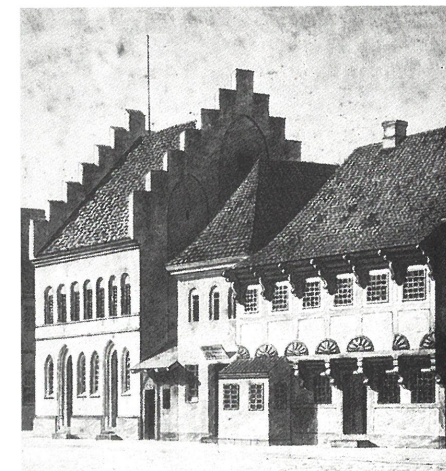

Fig. 7. Den sydligste del af Stenbogades vestlige husrække gengivet på en akvarel fra 1879. Udgravningen lå på grunden bag det lille stenhus.

op til rådhuset har derfor nok været bredere, end den ser ud på billedet. Idag er Mads Johansens og Per Hvids grunde lagt sammen og sammenbygget til ét hus. Det skulle ikke undre, om der stod rester af Per Hvids stenhus i den nuværende bygnings mure.

Konklusionen på denne redegørelse må blive, at udgravningen på Torvet 9 med stor sandsynlighed fandt sted i Per Hvids, senere Vilken Pikstens, baggård/-have. Fra arkæologisk side kan det konstateres, at området ophører med at fungere som kirkegård omkring 1200. Det overgår da til verdslig brug med aktiviteter i form af en bred øst-vest-gående grøft, forskelligt udlagt tømmer og derefter et kraftigt møddingslag. Det er tæ-

keligt, at den brede grøft i feltets sydlige kant markerer grænsen ind til Mads Johansens grund. Denne grænse er imidlertid kun tydelig i fasen lige efter kirkegårdens ophør, det vil sige i 1200-tallets første halvdel, og forklaringerne herpå kan være mange: skelgrænsen kan være blevet

ændret, eller grænsen er blevet markeret på anden vis (et let hegn eller lignende).

Den lille udgravning har dermed i al sin beskedenhed givet nogle svar men også nogle spørgsmål, som fremtidige undersøgelser måske vil kunne besvare.

Noter

1. Udgravningen har journalnummer ASR 1150 hos Den Antikvariske Samling, Ribe.
2. Mundtlige oplysninger fra Jesper Boldsen, Odense Universitet og Tove Hatting, Zoologisk Museum, København.
3. Frandsen et al. 1988, s. 14.
4. Kieffer-Olsen 1990, s. 96.
5. Frandsen et al. 1988, s. 17.
6. Nielsen 1985, s. 28, fig. 17.
7. Frandsen et al. 1988, s. 15.
8. Frandsen et al. 1988, s. 15 og s. 17.
9. Frandsen et al. 1988, s. 14.
10. Et af disse tømmerstykker (fra grænsen mellem denne horisont og denne efterfølgende (møddingslaget) er blevet dendrodateret, hvilket gav et fældningsår i 1110 med en fejlmargin på 10 år. Da tømmeret er havnet på udgravningsstedet efter den primære anvendelse, modsiger dendrodateringen ikke den keramikbaserede datering af horisonten til o. 1200-1250.
11. Stykket har nr. ASR 100 x 20 i museets samling. Det fremgår af korrespondance med Nationalmuseet, at de adspurgte ikke har set lignende genstande før, og nogen sikker tolkning kan ikke gives. Pilgrimstegn er foreslået.
12. Oplysningerne om vokstavler m. m. har jeg fra Nielsen 1996 s. 39 ff.
13. De ældste kendte eksemplarer er en tavle fra Lund og en fra Sct. Martin i Frankrig – begge fra 1000-tallet. Nielsen 1996, s. 40.
14. En liste over kilderne ses opstillet i Nielsen 1985, s. 187-188.
15. Danmarks Kirker s. 122.
16. Bemærk at der på intet tidspunkt tales om et stenhus på denne grund. Den omtalte »mur« er formentlig en hegnsmur ind til kirkegården, og det må formodes, at bygningen på stedet har været et bindingsværkshus.

Litteratur

Danmarks Kirker bd. XIX, Ribe Amt, 1.-2. hefte. København 1979.

Frandsen, Lene B., Per Kr. Madsen & Hans Mikelsen: Byudgravninger og bygnings-arkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-89. By, marsk og geest 1, Årsberetning 1988, Ribe 1989, s. 2-27.

Kieffer-Olsen, Jakob: Middelalderens gravskik i Danmark; en arkæologisk forskningsstatus. Hikuin 17, 1990, s. 85-112.

Nielsen, Gunhild Øeby: Læse- og skriveredskaber; genstande relateret til læse- og skrivekunst i Danmarks middelalder. Højbjerg 1996.

Nielsen, Ingrid: Middelalderbyen Ribe. Århus 1985.

Marie F. Klemmesen, stud.mag.
middelalder-arkæologi
Assensgade 3, 5.vær. 1.
8000 Århus C